

аргументованих рішень, результатом яких можуть бути непередбачені природні і техногенні ситуації;

визначенні шляхів установлення сприятливих економічних взаємовідносин лісоресурсної сфери з еколого-економічними організаційними структурами і поліпшення механізму державної підтримки їх розвитку.

Підвищення ефективності управління лісоресурсною сферою в контексті гарантування техногенно-екологічної безпеки в цілому полягає в узгодженні безпеки лісів, підприємств лісового комплексу, мінімізації ризиків діяльності лісоресурсних об'єктів усіх рівнів. Саме тому лісам в плані техногенно-екологічної безпеки повинна приділятися належна увага зі сторони галузі, природоохоронних організацій і держави.

УДК 504.064

В. І. КУЦЕНКО

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України,

Г. І. ЄВТУШЕНКО

Національний університет державної податкової служби України

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА СЕЛІ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

*"Пізнання нічого не варте, якщо воно
не прагне стати життям, дійсністю"
Фейхтвангер*

Розкриваються проблеми трудової діяльності на селі, що є причиною міграції економічно активної частини населення в міста, обезлюднення сіл, неефективного використання ресурсів сільських територій, та обґрунтовуються шляхи диверсифікації економіки і трудової діяльності селян.

Ключові слова: трудова діяльність, диверсифікація, природне середовище, сільський туризм.

Раскрываются проблемы трудовой деятельности в сельской местности, которые являются причиной миграции экономически активной части населения в города, обезлюднения сёл, неэффективного использования ресурсов сельских территорий, обосновываются пути диверсификации экономики и трудовой деятельности сельских жителей.

Ключевые слова: трудовая деятельность, диверсификация, природная среда, сельский туризм.

The problems of labour activity open up on mud flows which are reason of migration economic of active part of population in towns, obezlyudnennya villages, ineffective use of resources of rural territories and ways of diversification of economy and labour activity of peasants.

Key words: labour activity, diversification, natural environment, rural tourism.

Перетворення, що відбулися в країні протягом останніх двох десятиріч, зумовили певні зміни в соціально-трудовах відносинах на селі, яке залишається

основним місцем проживання значної частини населення України. Оцінка населенням власного реального соціально-економічного стану базується на аналізі якості трудового життя, оскільки на роботі людина проводить більшу частину свого активного часу. Трудова діяльність є джерелом задоволення основних матеріальних і нематеріальних потреб. Ураховуючи, що в сільській місцевості сільськогосподарське виробництво є основним видом діяльності, то в сучасних умовах економіки знань далеко не кожна молода людина своє майбутнє хоче пов'язати лише із сільським господарством. Тому сьогодні вкрай гострою є потреба диверсифікації видів економічної діяльності на селі, появи нових, зокрема таких, які сприяють покращенню використання природних ресурсів і екологічної стійкості природного середовища.

Життя на селі пов'язано перш за все з використанням природних ресурсів, зокрема праця – із земельними ресурсами. І це дає позитивні результати за умов дотримання біологічних законів (біологічні процеси, як відомо, мають певні цикли та різну тривалість). Праця в сільському господарстві суттєво залежить від погодно-кліматичних і природно-економічних умов. Україна, як свідчить офіційна статистика, останні два роки мала високі врожаї сільськогосподарських культур. На думку багатьох аналітиків, останнє значною мірою забезпечено саме погодно-кліматичними умовами, адже на селі залишається низький рівень механізації трудових процесів. Нині тут переважає жіноча праця і людей пенсійного віку. Тому не випадково серед зайнятих у сільському господарстві значна частина не задоволена умовами праці (табл.).

Таблиця

Задоволеність умовами праці в сільському господарстві*

Характер відповіді	Санітарно-гігієнічні умови	Ступінь фізичних навантажень	Організація техніки безпеки
Задоволений	23,9	30,8	29,2
Незадоволений	57,2	47,1	56,7
Затрудняюсь відповісти	18,8	21,2	16,1

* Джерело: [1, с. 49].

Змінити ситуацію на краще покликана диверсифікація економічної і трудової діяльності в селі. У сучасній науці ще не існує єдиного підходу до того, як має здійснюватись диверсифікація. І. Манглі зазначає, що зміст праці має два аспекти: техніко-організаційний і соціально-економічний [2, с. 97–98]. Перший аспект виявляється в кількісній і якісній характеристиці. Він обумовлений наявністю техніки, використанням новітніх технологій, майстерністю працівників. Другий аспект виражається у зв'язках і відносинах між працею окремої людини і працею групи людей, підприємств, економіки в цілому і виражає характерні ознаки суспільних відносин, зв'язків, взаємозв'язків, взаємозалежностей, при яких здійснюється праця [3, с. 6].

На нашу думку, як і багатьох дослідників, диверсифікація трудової

діяльності на селі має базуватися на ефективному використанні наявних перш за все природних ресурсів. Україна володіє прекрасними ландшафтами, природним і культурним середовищем (городища Трипільської культури, скіфські кургани, скарби Київської Русі, середньовічні замки, чудові шляхетські парки, 15 унікальних природних заповідників тощо). У нашій країні, зокрема в сільській місцевості, ще й сьогодні можна зустріти незайману природу, традиції, звичаї та ремесла, особливі методи господарювання, що залишилися від діда-прадіда. Саме ця автентичність справжнього сільського життя приваблює багатьох міських жителів.

Це має сприяти розвитку сільського туризму. Вагомий внесок у розвиток цього напряму трудової діяльності на селі зробили А. В'ятрак, Д. Заремба, Ю. Зінко, І. Зорін, В. Квартальнов, М. Костриця, С. Медлік, М. Рутинський та інші, які у своїх роботах зосереджують увагу на розвитку сільського туризму в контексті економічного розвитку і недостатньо уваги приділяють забезпеченню екологічної стійкості природного середовища.

Метою нашого дослідження є рахунок диверсифікації трудової діяльності сільських жителів, зокрема розвитку сільського туризму, забезпечити на селі стабільний соціально-економічний та екологічний розвиток.

Сільський туризм – явище багатогранне. Він є одним із джерел не лише диверсифікації видів трудової діяльності, але і зростання доходів сільських жителів та подолання бідності на селі. Це діяльність сільського населення, пов'язана із сільським середовищем. Центральною фігурою тут є родина, що проживає в селі, веде особисте селянське господарство, використовуючи власне майно для надання відповідних послуг. Із розвитком цього виду туризму формується новий агротуристичний продукт, виробництво якого не має шкідливого впливу на довкілля, природне та культурне середовище.

Водночас розвиток сільського туризму, як свідчить вітчизняний і міжнародний досвід, дозволяє міським жителям змінити міський шум на спокій, тишу серед чистого природного середовища; долучитись до культурної спадщини (історичної, етнографічної, архітектурної), пізнати духовний світ місцевих жителів тощо.

У багатьох країнах світу (Франція, Великобританія, Нідерланди, Греція, Ірландія, Німеччина, Іспанія, Польща), цей вид діяльності заохочується на національному рівні. Адже він (сільський туризм) не лише створює нові робочі місця, а й сприяє пошуку засобів і способів збереження природи.

Туристів у селі приваблює чистота природи. А тому і в Україні охорона довкілля має стати пріоритетною сферою господарювання, тим більше, що сільський туризм, на відміну від традиційної туристичної індустрії, не потребує особливих витрат. Щоб його організувати, необхідно забезпечити принаймні наступну умову. Важливо, щоб була відповідна інфраструктура (перш за все сільський будинок, господарі якого хочуть зайнятись цим видом діяльності. Бажано, щоб цей будинок мав привабливий фасад, мав побутові зручності, включаючи ванну з гарячою водою і туалет; щоб у ньому була достатня кількість приміщень для розміщення туристів, здорова атмосфера в родині, контактність та ініціативність членів родини). До речі, В Законі України "Про

особисте селянське господарство" (2003 р.) зазначено, що таке господарство може надавати послуги із сільського туризму з використанням майна, яке йому належить.

В Україні ще 1996 р. створена спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму. Туристичні зони та маршрути тяжіють до найбільш цінних елементів екологічного кадастру України – чистих річок, лісових масивів, морського узбережжя, озер, водоймищ, до архітектурних комплексів малих міст і сіл. Тобто сільський туризм у нашій державі формується на територіях національних парків, спеціальних територіях, що охороняються, у зонах відпочинку і дачних зонах, у лісовому фонді, на територіях монастирів і священних місць. Але в усіх цих зонах туризм своєю діяльністю мінімально порушує екологічну стійкість природного середовища.

Основними регіонами, де інтенсивно розвивається сільський туризм, є Автономна Республіка Крим, Івано-Франківська, Закарпатська і Львівська області. Практикують різні форми сільського туризму на Львівщині, наприклад, розвинуті такі форми, як:

- літній відпочинок в агрооселях із гірськолижними заняттями;
- відпочинок з оздоровленням у культурних центрах;
- участь у місцевих святах, збиранні грибів, ягід тощо.

Найбільшою популярністю там користуються гірськолижний спорт у Славському, Орявчику та літній відпочинок у селах і містечках Сколівщини, Турківщини, Старосамбірщини, Жовківщини, а також в оздоровчих центрах – околиці Моршина, Східниці. І тут велика увага приділяється гарантуванню екологічної безпеки.

Останньому сприяє й використання екологічного знаку домогосподарств. Для того, щоб його отримати, домогосподарства переобладнують свою садибу, відмовляючись від звичних набутоків цивілізації. А це потребує високої екологізації свідомості й відповідних капіталовкладень. До речі, у багатьох європейських країнах екологічно спрямовані інвестиції підтримуються державою за допомогою податкових або кредитних пільг. Останнім часом і в Україні застосовується екологічне маркування сільських садиб, зокрема програма "Зелена садиба" реалізується з 2004 року.

Родзинкою сільського туризму, скажімо, Чернігівщини є "Соколинний хутір", що у Петрушівці Ічнянського району. Він (хутір) включає 5 садиб, оздоблених за українськими традиціями кінця XVIII – початку XX століть. Кожна садиба має свій неповторний колорит. Хутір, за давнім переказом старожилів, розташований на землях гетьмана Мазепи, у мальовничій місцевості, в оточенні лісів, оздоблених чудовими живописними озерами. Хутір відтворено у стилі козацької минувшини. До послуг туристів будинки дво- і трикімнатні, козацька лазня, музей старожитностей, шинок. Любителі рибної ловлі можуть скористатись вудилищами, рибальськими снастями, можливістю самому зварити рибу юшку.

Загалом в Україні сільський туризм може розвиватись в усіх регіонах. Всесвітня туристична організація рекомендує наступну модель сільського туризму (рис. 1).

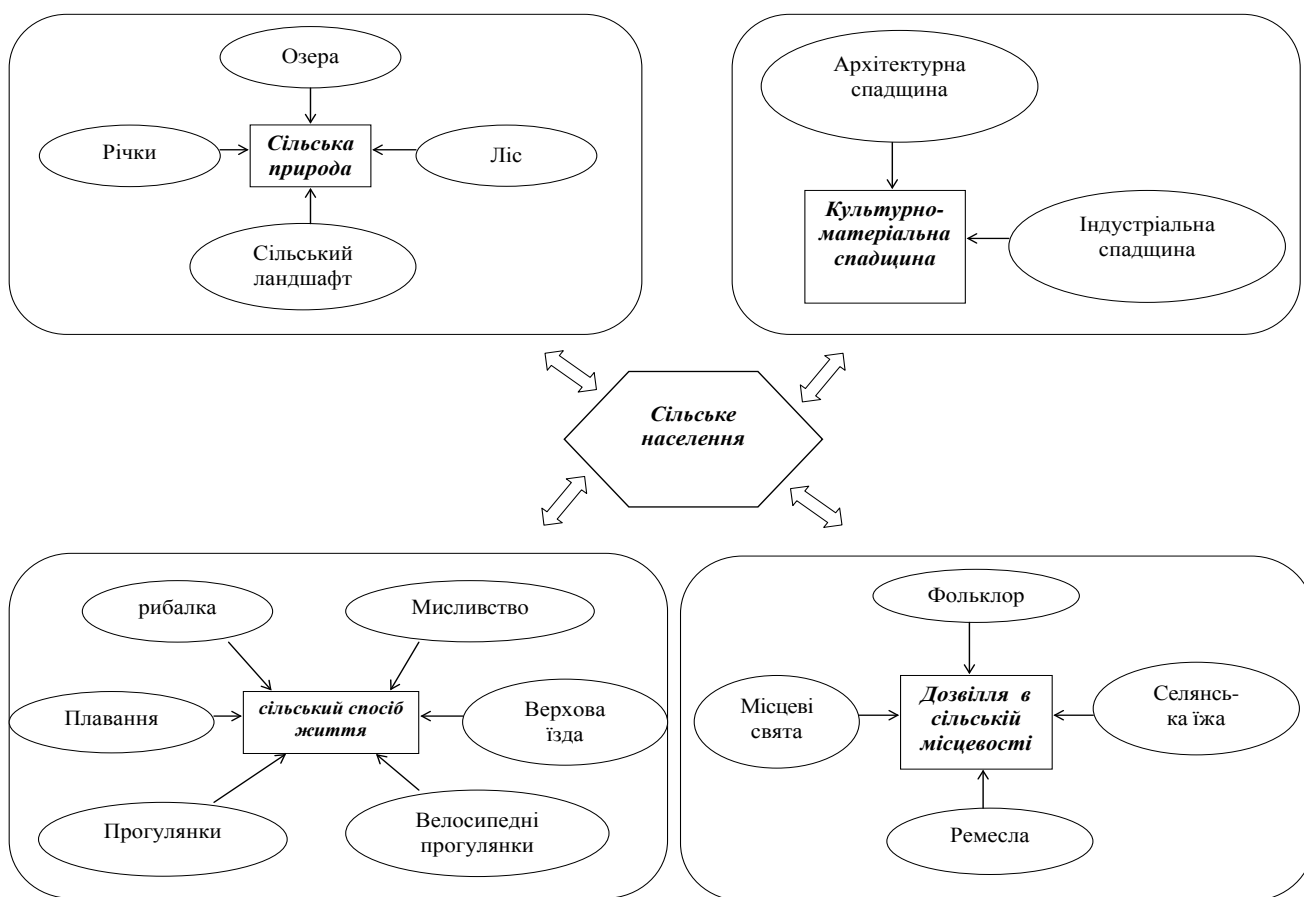

Рисунок 1. Концептуальна модель сільського туризму

Реалізації цієї моделі в кожному регіоні сприяє те, що всі регіони володіють водними, лісовими, фауністичними та рекреаційними ресурсами, щоправда, зі значними територіальними відмінностями. Скажімо, рекреаційні ресурси в АРК становлять 29,6% від загального обсягу ресурсів, тоді як у Луганській області – 4,6, Дніпропетровській області – 4,3% (рис. 2).

Рисунок 2. Територіальні відмінності частки рекреаційних ресурсів у загальному обсязі природних ресурсів, %

Аналогічні відмінності спостерігаються і в частці лісових ресурсів (рис. 3).

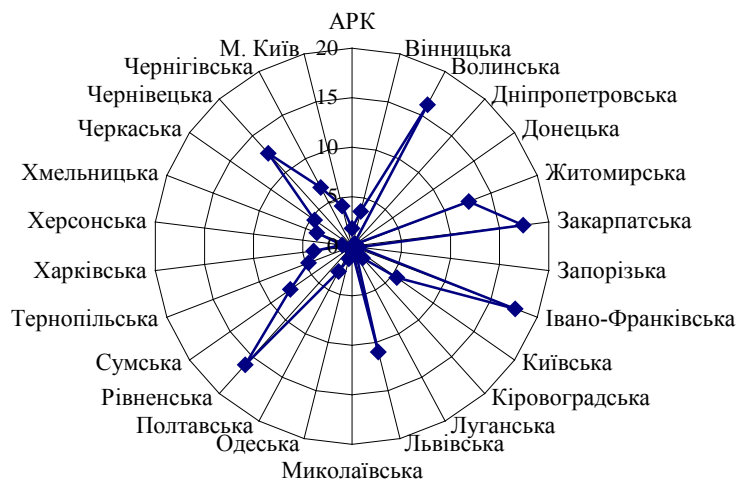

Рисунок 3. Територіальні відмінності частки лісових ресурсів у загальному обсязі природних ресурсів, %

Разом із тим розвитку сільського туризму і в тих регіонах, де на лісові, рекреаційні та водні ресурси припадає незначна частка, сприяє наявність й успішне використання культурних надбань. В Україні реалізуються проекти за підтримки фонду "Євразія" міжнародного фонду "Відродження", програми ЄС ТАСІС та інші; успішно діє започаткована ще в 2003 р. Всеукраїнська виставка-ярмарок "Українське село запрошує". Для екологічної сертифікації сільських осель, як зазначалося вище, запроваджено програму "Зелена садиба". Спілка ж сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні стала членом Європейської федерації сільського та фермерського туризму EUROGITES.

Це, на наш погляд, сприятиме активізації розвитку цього туризму в усіх регіонах України. Саме йому, як свідчить досвід багатьох країн, належить змінити картину сільської дійсності. У багатьох країнах Європи сільське господарство вже не є найважливішою формою використання ресурсів, якими багата сільська місцевість, і діяльністю сільської громади. Скажімо, частка громади, що працює у сільському господарстві, коливається від 30% у Греції, до 2–7% – у Нідерландах і Великобританії. Цьому сприяє й те, що 35% міських жителів країн ЄС надають перевагу відпустці в сільській місцевості, а в Нідерландах – 49%. У цих країнах сформувалось два види сільського туризму: змішаний і чистий. Перший спирається на селянські (фермерські) господарства. Тут займаються і сільським господарством, і додатково приймають туристів. Останній вид діяльності забезпечує фермеру до 25% прибутку. Чистий же туризм – це виключно діяльність, пов'язана з обслуговуванням туристів.

У більшості Європейських країн поширений перший вид туризму. Він практично не потребує додаткових інвестицій з боку держави. Водночас створюються нові робочі місця, скорочується міграція та поліпшується

інфраструктура села. Разом із тим у багатьох країнах держава допомагає селянам упроваджувати на селі цей вид діяльності. Прикладом може бути Білорусь, де реалізується національна програма розвитку сільського туризму на 2006–2010 роки, яка передбачає:

- активізацію використання резервів сільського населення щодо організації сільських туристів із проживанням у будинках селян;
- створення туристичних сіл із традиційною народною архітектурою на основі існуючих сільських поселень, розміщених у живописній місцевості;
- створення агротуристичних комплексів на базі сільськогосподарських кооперативів;
- пропаганду ідей сільського туризму серед населення, формування "моди" на відпочинок на селі тощо.

Відповідно до програми тут здійснюється велика робота щодо розробки системи зручних для населення послуг проживання в сільській місцевості та отримання державної підтримки і податкових пільг господарям агроосель. Особлива увага надається навчанню бажаючих займатися сільським туризмом (семінари, тренінги, зустрічі з експертами тощо). Водночас у країні здійснюється аналіз усіх ресурсів сільського туризму, які є в кожному регіоні, та проводиться сертифікація об'єктів сільського туризму; забезпечується рекламування, просування об'єктів сільського туризму на туристичні ринки Білорусі та за її межі.

Цікавий досвід, який можна було б використати для розбудови сільського туризму, існує і в інших наших сусідів. Скажімо, в Угорщині створено Асоціацію винного маршруту, покликаної популяризувати не лише сільський туризм, але й створити додаткову рекламу вина і пов'язаних з ним традицій, що, у свою чергу, забезпечить створення нових робочих місць, додаткові джерела прибутку для місцевих мешканців, привабливість регіону для інвесторів.

У Румунії сільський туризм орієнтується на збереження природного середовища та етнокультурних традицій (обряди, звичаї, народні ремесла, гастрономічні традиції, унікальна народна архітектура, гірські замки, гірськолижні курорти, мережа заповідних територій). У пакеті послуг, що пропонується туристам у цій країні, значне місце займає презентація народних промислів (ткацтво, вишивка, гончарна справа). Тут створено комплекс програм, які складаються із серії тренінгів, візитів до будинків народних майстрів, екскурсій до сіл-музеїв, де зберігаються традиційний побут, архітектура і культура румунського села.

У Польщі сільський туризм належить до сфери інтенсивного кількісного та якісного розвитку, а не до підприємницької діяльності. Тому прибутки селянських господарств за такі послуги не підлягають обкладанню податком на додану вартість. Крім того, закон передбачає також звільнення від оподаткування прибутку, отриманого від наданих послуг агротуристам за таких умов:

- житловий будинок, в якому здаються кімнати, належить до сільського

господарства;

- кімнати здаються туристам, а не сезонним працівникам чи третім особам;
- кімнати для туристів знаходяться у житлових будинках сільської родини, а не в іншій спеціально пристосованій будівлі для туристів;
- число кімнат, що здаються туристам, не може перевищувати п'ять.

Таким чином, Україна володіє значними ресурсами для розвитку сільського туризму: мальовничими краєвидами, багатими традиціями та народними звичаями, привабливою українською кухнею та гостинністю населення. Нині на селі близько 4 млн. незайнятого або ж частково зайнятого в особистих селянських господарствах населення, більше як 1 млн приватних будинків у селі можуть потенційно бути використані для сільського туризму. Дві третини сільськогосподарської продукції, виробленої в особистих селянських господарствах, мають проблеми з її збутом, тобто туристи тут можуть споживати екологічно чисті продукти харчування.

Світовий досвід свідчить, що активізації розвитку сільського туризму сприяє й формування бренду, а також утворення інноваційних видів туристичної діяльності, розрахованих як на індивідуальних туристів із широким спектром додаткових послуг, так і на групових. Поширеним сьогодні є паломницький туризм – відвідування монастирів, храмів, розвиток етнічного туризму – по місцях, де колись жили предки туристів (історична батьківщина), відвідування архітектурних і релігійних пам'яток. Розвиток сільського туризму на інноваційній основі передбачає:

- забезпечення фінансової підтримки науково-технічного прогресу в туристичній сфері;
- удосконалення системи управління науково-технічним процесом;
- розвиток інфраструктури інноваційної діяльності;
- підвищення кваліфікації кадрів, здатних розвивати науково-технічний прогрес у туристичній сфері.

І тут важлива роль належить формуванню бренду в туристичній діяльності. Це підтверджує досвід країн, де активно розвивається сільський туризм. Однією з перших таких країн стала Шотландія, де проблема збереження національної ідентичності у складі Британської імперії була особливо гострою. Таким брендом був "Scotland the Brand", мета якого полягала у сприянні туристичному бізнесу в Шотландії.

Бренд Австрії був створений з чітко обґрунтованою метою залучення в країну американських, азіатських і європейських туристів. Проект "BrandAustralia" почався в 1995 р. під егідою Australian Tourist Commi Stion (АТС) – федерального органу, що займався просуванням за рубежом австрійського туристичного бізнесу.

Прискоренню розвитку сільського туризму має сприяти перш за все сільська громада, формуючи екологічні маршрути (eko-ladeling). У США, наприклад, туристи надають перевагу туристичним операторам, які опікуються довкіллям.

Вивчення досвіду розвитку сільського туризму інших країн дозволить не лише активізувати цей туристичний сегмент, а й підвищити екологічну свідомість господарств й екологічний стан довкілля, а також сприяти диверсифікації видів трудової діяльності на селі, зменшити потік мігрантів із сіл у міста.

Література

1. Салахутдинова Р. Р. *Качество трудовой жизни работников сельского хозяйства* / Р. Р. Салахутдинова // СОЦИС. – 2009. – № 11. – С. 49.
2. Чангли И. И. *Труд: социологические аспекты теории и методологии исследования* / И. И. Чангли. – М., 1973. – С. 97–98.
3. Платонов О. А. *Повышение качества трудовой жизни: опыт США* / О. А. Платонов. – М.: Рада, 1992. – С. 6.
4. *Аграрний екологічний туризм в країнах Центральної та Східної Європи*. – Стрий, 2004. – 132 с.
5. *Методичний посібник з сільського туризму* / [Коберніченко Т., Васильєв В., Зінько Ю. Та ін.]. – К., 2005. – 84 с.
6. Костриця М. М. *Сільський туризм: теорія, методологія, практика (етноісторичний туристичний кластер "Древлянська земля")*: [монографія] / М. М. Костриця; за заг. ред. Є. І. Ходаківського, Ю. С. Цал-Цалка. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 196 с.
7. Куценко В. І. *Стратегія формування високотехнологічного туристичного комплексу України* / В. І. Куценко // *Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні*. – Житомир, 2008. – С. 9–11.
8. *Розвиток сталого сільського туризму: темат. довід.* / [Електронний ресурс]. – Ужгород, 2007. – 146 с. – Режим доступу: http://www.euracademy-urtl.org/cms/content/downloads/Guide_Final_UkrainianVis.pdf.
9. Рутинський М. М. *Сільський туризм: навч. посіб.* / М. М. Рутинський. Ю. В. Зінько. – К.: Знання, 2006. – 271 с.
10. *Туризм України: економічні та організаційні механізми розвитку*. – К.: 2008. – 971 с.

УДК 332.2.021

В. М. БУДЗЯК

Рада по вивченню продуктивних сил України

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Стаття присвячена обґрунтуванню основних напрямів відтворення земельно-ресурсного потенціалу. Розглянуто підходи до ефективного використання ґрунтів та шляхи зменшення негативного впливу на земельні ресурси як зовнішніх, так і внутрішніх факторів.

Ключові слова: земельно-ресурсний потенціал, ґрунт, деградація земель.

Стаття посвящена обоснованию основных направлений воспроизводства земельно-ресурсного потенциала. Рассмотрены подходы к эффективному использованию почв и пути уменьшения негативного влияния на земельные ресурсы как внешних, так и внутренних факторов.

Ключевые слова: земельно-ресурсный потенциал, почва, деградация земель.